

رویکرد انتقادی جهان سوم به حقوق بین‌الملل¹

لویس اسلاوا

ترجمه: حلیا دوظافی، مریم عرضی

رویکرد انتقادی جهان سوم به حقوق بین‌الملل که بیشتر با نام اختصاری تویل (TWAIL) شناخته می‌شود، به شبکه‌ای پویا، نامحدود و غیرمتمرکز از محققان حقوق بین‌الملل تعلق دارد که به جهان سوم و هماهنگ با آن می‌اندیشند. از نظر تویل، "جهان سوم" به منطقه‌ای جغرافیایی اطلاق می‌شود که به لحاظ سیاسی-اجتماعی گسترده بوده و معمولاً زیر دست تلقی می‌شود، منطقه‌ای که در اواسط قرن بیستم، به عنوان "غیر متعهد" شناخته شد و به دنیای "آزاد" و جهان "کمونیستی" تعلق نداشت. اما امروزه جهان سوم بیشتر به معنای «کشورهای رو به توسعه»، «کشورهای پسااستعماری» یا «کشورهای جنوب» است. در نظم کنونی جهانی که به شدت با نابرابری، تبعیض نژادی، تبعیض جنسیتی، خطرات زیست‌محیطی، ازدیاد کشورهای مشابه با جنوب در منطقه شمال و کشورهای مشابه با شمال در منطقه جنوب روبرو است، شاید بتوان این منطقه سیاسی-اجتماعی را در واقع، «اکثر مناطق جهان» دانست.

بهار تویل

تویل رویکردی بود که در بهار سال ۱۹۹۶ متولد شد، زمانی که گروهی از دانشجویان فارغ‌التحصیل دانشکده حقوق دانشگاه هاروارد گرد هم آمدند تا به قول جیمز گاتی، ببینند که "آیا می‌توان رویکرد انتقادی جهان‌سومی به حقوق بین‌الملل داشت و اگر پاسخ مثبت است دغدغه‌های اصلی این رویکرد کدامند." دانشجویان و دانش‌پژوهان نقاط مختلف جهان سوم و افرادی که از شمال به جهان سوم سفر کرده بودند، در دور اول گفتگوها و بحث‌هایی که بلافاصله بعد از آن فراهم شد شرکت کردند.

اولین نشست تویل در ماه مارس سال ۱۹۹۷ در دانشگاه هاروارد برگزار شد. هدف اصلی - هدفی که از آن زمان به بعد محور کار این رویکرد را مشخص کرده- بررسی میزان بی‌طرفی و جهان‌شمول بودن حقوق بین‌الملل در پرتو ارتباط دیرینه آن با امپریالیسم در گذشته و حال بود.

¹. Third World Approaches to International Law

هدف دیگر این نشست، تهیه برنامه‌ای رهایی‌بخش و جدید - برنامه جدید استعمارزدایی - برای دنیایی بود که به سرعت در مسیر جهانی‌شدن پیش می‌رفت. همان‌طور که بی. اس. چیمنی² بعداً در مانیفست توپل خود بیان کرده، "استعمار مجدد" همچنان جهان سوم را تهدید می‌کند. در مواجهه با این واقعیت، باید ابزارهایی جدید برای رفع نگرانی‌های مادی و معنوی مردم جهان سوم تهیه می‌شد.

گروه اولیه پیروان توپل در بررسی رابطه بین حقوق بین‌الملل و شرایط جهان سوم، به اهمیت توجه به پیش‌کسوتان جنوب یعنی وکلای بین‌المللی، بازیگران سیاسی و روشنفکران فعال این حوزه واقف بودند، کسانی که مدت‌ها با فراز و نشیب و پیچیدگی‌های نظم حقوقی بین‌الملل دست‌وپنجه نرم کرده بودند. توجه خاص این گروه اولیه به کسانی بود که در طول دوره استعمارزدایی و پایان یافتن «رسمی» امپریالیسم نقش حیاتی ایفا کرده بودند.

آنتونی آنگی³ و چیمنی برای درک بهتر تاریخچه طولانی این حقوق بین‌الملل جنوب گرا، اصطلاحات «توپل اول» و «توپل دوم» را ابداع کردند: اولی را برای اشاره به دانشی که نسل اول بازیگران حقوق بین‌المللی پس از دوره استعمار ارائه کرده بودند و دومی را برای نامیدن مجموعه دانشی که پس از توپل اول و به تبعیت از آن به وجود آمده، آن را به جهاتی تکمیل کرد اما در نهایت از بسیاری جهات از آن فاصله گرفت.

انگی و چیمنی در شرح تاریخچه توپل، به آموزش و یادگیری بین نسلی تأکید کرده آن را برای توپل بسیار بااهمیت دانستند و هم‌زمان، کار پیشگامان معاصر توپل را نیز مورد توجه قرار دادند، یعنی همان جریان فکری که شرایط دنیای جنوب را از منظر جهانی زیر سؤال می‌برد. کارکرد دوره توپل اول این بود که امپریالیسم را در موطن خود به چالش بکشد، درحالی‌که کار پیروان توپل دوم، سوم، چهارم و دوره‌های بعدی توپل مقابله با مظاهر به‌جامانده امپراتوری "رسمی" امپریالیسم و مبارزه با گسترش اشکال چندبعدی "امپریالیسم غیررسمی" است.

دنیای توپل

طی سال‌های پس از گفت‌وگو با اولیه توپل، دانش این حوزه، هم از نظر مضامین و هم از نظر دامنه جغرافیایی و تاریخی پژوهش‌های انجام‌شده، بسیار رشد کرده است.

² B.S. Chimni

³ Antony Anghie

بازنگری نظریه عمومی حقوق بین‌الملل و شرح تاریخچه جهانی آن؛ زیر سؤال بردن عملکرد نظم بین‌المللی و نقش وکلای بین‌المللی در این حوزه؛ نظریه‌پردازی مجدد مفهوم دولت و بازنگری گفتمان‌های جاری نظم مبتنی بر قانون اساسی، امنیت و عدالت انتقالی؛ بررسی ابعاد مختلف حقوق بشر بین‌المللی مانند حقوق بین‌المللی اقتصادی، حقوق بین‌الملل زیست‌محیطی، حقوق بشر دوستانه بین‌المللی و حقوق بین‌المللی کیفری، با تأکید بر اهمیت جنبش‌های اجتماعی، بومیان و مهاجران در نظم بین‌الملل - همه این موضوعات و بسیاری موضوعات دیگر در سال‌های اخیر توجه پژوهشگران توپل را به خود جلب کرده‌اند. این پژوهشگران در تمام آثار خود به تاثیر متقابل عواملی مانند نژاد، جنسیت و طبقه اجتماعی و همچنین مطالعه استعمارزدایی و مقاومت در برابر استعمار، در گذشته و حال اهمیت داده‌اند.

اولین نشست توپل که در سال ۱۹۹۷ برگزار شد نیز، سرآغاز برگزاری مجموعه‌ای از کنفرانس‌های بین‌المللی که محل ملاقات پژوهشگران به اشتراک گذاشتن نتایج تحقیقات، تحکیم دوستی‌های قدیم و جدید و ارزیابی امکان اصلاح حقوق بین‌الملل در تدریس و در عمل بوده است. این نشست‌ها در دانشکده حقوق اوزگودهال^۴ (۲۰۰۱)، دانشکده حقوق آلبانی (۲۰۰۷)، دانشگاه بریتیش کلمبیا (۲۰۰۸)، دانشگاه پانتیان سوربون پاریس^۵ (۲۰۱۰)، دانشکده حقوق اورگان (۲۰۱۱)، دانشگاه آمریکایی قاهره (۲۰۱۵)، دانشگاه کلمبو (۲۰۱۷)، و اخیراً در دانشگاه ملی سنگاپور (۲۰۱۸) برگزار شده‌اند.

اکنون، بیش از ۲۰ سال پس از اولین نشست توپل، این اندیشه، در بحث‌های مربوط به گذشته و حال نظم حقوقی بین‌المللی جایگاه اصلی را به خود اختصاص داده است. اغراق نیست که بگوییم جریان فکری توپل و آثاری که تحت لوای آن تولید می‌شوند، مفاهیم قطعی حقوق بین‌الملل که آن را ذاتاً مترقی و همیشه مدافع عدالت اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی می‌داند را کاملاً تغییر داده‌اند. مهمتر از همه اینکه، به لطف تلاش پیروان توپل، گزارش‌های حقوق بین‌الملل اروپامحور را دیگر نمی‌توان ارزیابی‌نشده گذاشت.

پیروان توپل، کسانی که به کشورهای جنوب سفر کرده بودند، و نسل جدید دانشجویان و دست‌اندرکاران حقوق بین‌الملل، اکنون ادبیات وسیع و رو به رشدی تولید کرده‌اند که می‌توان به کمک آن قدرت‌های جهانی نامتقارنی را که مدت‌ها با حقوق بین‌الملل همراه بوده‌اند زیر سؤال برد. به لطف توپل، این افراد می‌توانند

^۴. Osgoode Hall

^۵. Panthéon-Sorbonne

سایر کاربردهای حقوق بین‌الملل و سایر انواع تقسیم‌بندی کشورهای جهان را شرح دهند و این چیزی است که کشورهای جنوب و دوستانشان همیشه خواستار آن بوده‌اند.

تویل در دیوان بین‌المللی دادگستری

قاضی کاکنکادو ترینداد⁶ اخیراً طبق نظر جداگانه خود درباره قضیه چاگوس در دیوان بین‌المللی دادگستری، به کتاب باندونگ⁷، تاریخ جهان و حقوق بین‌الملل رجوع کرده است. این ارجاع حاکی از تأثیر فزاینده توویل بر حقوق بین‌الملل است. بحث مربوط به اصل تعیین سرنوشت در نظام مدرن حقوق بین‌الملل، بیش از موضوع قضاوت‌های دقیق و روشنگرانه چندین حقوق‌دان جهان سوم و شخصیت‌های توویل‌تاثیرگذار بوده است. محمد بدجاوی⁸، کریستوفر ویرامانتری⁹ و فواد عمون¹⁰ برخی از شخصیت‌های مهم توویل هستند که انتونی انگی و چیمینی آنها را معرفی کرده‌اند.

کتاب باندونگ بیش از ۴۰ پژوهشگر توویل را گرد هم‌آورد تا شصتمین سالگرد کنفرانس باندونگ¹¹ را مورد نقد و بررسی قرار دهند. این کنفرانس همایش بزرگی بود که در سال ۱۹۵۵ میلادی با حضور ۲۹ کشور آسیایی و آفریقایی در باندونگ اندونزی برگزار شد. این کنفرانس «استعمار در تمام مظاهر آن» را به عنوان «شرارتی که باید به سرعت پایان یابد» محکوم کرد. قاضی ترینداد در راستای تایید و تأکید بر این مضمون (ضدیت با استعمارگری در نظام جهانی کنونی) به کتاب باندونگ رجوع می‌کند. تقریباً به اتفاق آراء، دیوان بین‌المللی دادگستری به بازگرداندن جزایر چاگوس «در اسرع وقت» توسط بریتانیا، یکی از اربابان استعمار سابق آن، به موریس رای داد. بر اساس نظر دیوان، استعمارزدایی موریس در سال ۱۹۶۸ به لحاظ قانونی تکمیل نشده بود.

⁶ Judge Cançado Trindade

⁷ Bandung, Global History and International Law

⁸ Mohammed Bedjaoui

⁹ Christopher Weeramantry

¹⁰ Fouad Amoun

¹¹ Bandung Conference

همانطور که نظر مشورتی دیوان در قضیه چاگوس¹² نشان می‌دهد و همچنین کتاب باندونگ تاکید می‌کند، استعمار همچنان در نظام بین المللی پررنگ بوده و از بین نرفته است، اما همواره به اشکال جدیدی در می‌آید. در این راستا، ورود مجدد توپل به اتاق‌های دیوان دادگستری بین المللی ناظر به اهمیت حضور این رویکرد انتقادی در نهاد مرکزی حقوق بین‌الملل یا "دادگاه جهانی" است. با توجه به بینش توپل در مورد پیامدهای اولیه و مداوم حقوق بین الملل در ترتیبات امپریالیستی که همچنان در اطراف ما در حال گسترش هستند، تاثیر این رویکرد انتقادی را نمی‌توان به چهارچوب دادگاه محدود کرد. پژوهش‌های آکادمیک و فعالیت‌های مدنی و برهم زدن نظم حقوقی و نهادی جهانی همواره بخشی از اهداف توپل به شمار رفته است.

پنج ویژگی توپل

در آخرین بخش از بازبینی توپل، اجازه دهید پنج «ویژگی» که مشخصه این مجموعه مشترک فکری است را بیان کنم. از اصطلاح «ویژگی» به جای «اصل» استفاده می‌کنم، زیرا توپل جنبشی است به شدت متکثر، اما با وجود این تنوع فکری، اندیشمندان آن دارای برخی ویژگیهای مشترک می‌باشند. اندیشمندان توپل بر ره‌گشایی نسل جدید در زمینه رویکردهای انتقادی، نوآوری در مفاهیم و روش شناختی جدید، و به ویژه، کاوش در نظریه‌های جدید ایجاد همبستگی در نظام بین المللی متمرکز شده‌اند.

۱. تاریخ مهم است

یکی از رویکردهایی که اندیشمندان توپل را گردهم می‌آورد، قدردانی از تاریخ و تاریخ نگاری است. پژوهشگران و متفکرین توپل برای درک عمیق تر ظهور و توسعه هنجارهای بین المللی و ساختارهای سازمانی در شرایط تاریخی خاص، اغلب چندین قدم از زمان حال به عقب می‌روند. "کشف" آمریکا؛ گسترش امپریالیسم اروپایی بر آسیا و آفریقا؛ دو جنگ جهانی؛ نظام "نماینده‌گی" و "قیمومت"؛ لحظه استعمار زدایی؛ بحران نفت و بدهی دهه ۱۹۷۰؛ گسترش نئولیبرالیسم در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰، و "جنگ با تروریسم" - همراه با امپریالیسم های غیراروپایی (از امپراتوری چین تا جمهوری لیبریا) و

¹² Chagos Advisory Opinion

لحظات بیشماری از خشونت‌های پسااستعماری توسط دولت‌های پسا استعماری، تنها بخشی از این ویژگی‌های تاریخی به شمار می‌روند.

توجه به این تاریخچه‌های متنوع به پیروان توپل اجازه داده است تا به نقاط مشترک حقوق بین‌الملل و امپریالیسم توجه کنند، و به طور کلی تک بعدی بودن حقوق بین‌الملل را با نشان دادن حضور و تأثیر قدرت در شکل‌گیری و توسعه نظام حقوقی بین‌الملل به چالش بکشند. در عین حال، زیرسوال بردن تاریخ مفروض حقوق بین‌الملل به پیروان توپل اجازه داده است تا خوانش‌های جایگزین و جنبش‌های جدید با محوریت کشورهای جنوب جهانی ارائه دهند: از باندونگ، همانطور که در بالا ذکر شد، تا حق حاکمیت مردم و ملت‌ها بر ثروت و منابع طبیعی، جنبش عدم تعهد، دستورالعمل جدید اقتصاد بین‌الملل و سازمان بین‌المللی کشاورزان.

۲. نظام سلطه تغییر می‌کند

با نگاه به تاریخچه طولانی «جامعه بین‌المللی» از یک سو، و بررسی تأثیر ساختارها و نهادهای آن بر مردم و جهان جنوب از سوی دیگر، پیروان توپل به تعریف و ارائه شرح پویا از سلطه و امپریالیسم مقید شده‌اند. پیروان توپل همراه با مورخان مارکسیست، بر این باورند که «انسان‌ها تاریخ خود را می‌سازند، اما آن‌طور که می‌خواهند ساخته نمی‌شود. آنها تاریخ را تحت شرایطی که خود انتخاب کرده‌اند نمی‌سازند، بلکه آنرا در شرایطی که از قبل وجود داشته و از گذشته به ارث رسیده است می‌سازند.»

بنابراین، امپریالیسم از دیدگاه متفکرین توپل یک پدیده «تاریخی» نیست که بتوان آن را در جایی در گذشته محصور کرد. بلکه شامل مجموعه‌ای متنوع از ترکیبات نامتقارن و شرایطی است که در زمان‌ها، مکان‌های مختلف به اشکال مختلف و در حکومت‌های متفاوت حاکم بوده است. از بین‌المللی تا ملی و محلی؛ از عمومی تا خصوصی؛ از ایدئولوژیک تا مادی؛ از انسانی تا غیر انسانی و غیره. این اشکال مختلف، هر روز جهان اطراف ما - و در واقع خودمان را - می‌سازد و بازسازی می‌کند.

۳. فرودستان تغییر می‌کنند

اگر سلطه تغییر کند، فرودستان نیز تغییر می کنند. تقسیم بندی جهان جنوب و شمال جنبش توپل نه به عنوان نشان تمایز یا برتری یکی بر دیگری، بلکه برای تجزیه و تحلیل تکامل و عدم تکامل روابط اقتصادی، سیاسی و حقوقی جهانی استفاده می شود. اینها شامل بررسی علل و آثار مهاجرت و الگوهای پناهندگی، مسائل مربوط به حاکمیت بومی در سراسر جهان؛ و تأثیر صندوق بین المللی پول، بانک جهانی و سایر نهادهای قدرتمند بین المللی بر ایجاد فقر و نابرابری در داخل و میان کشورهای مختلف از یونان تا اندونزی می شود.

بنابراین، در پژوهش های مبتنی بر توپل، جهان جنوب و شمال نه به عنوان واقعیت های ثابت، بلکه به عنوان چارچوب های پویا درک می شوند که باید در پاسخ به خصوصیات بومی، روندهای منطقه ای، و تغییرات بزرگتر در نظام اقتصادی و سیاسی جهانی اعمال و بازتعریف شوند. امروز، این موضوع بیش از هر زمان دیگری اهمیت دارد، زیرا ما با عمیق تر شدن نابرابری بین و درون دولت ها و مناطق جغرافیایی متفاوت روبرو هستیم - نابرابری که یادآور مسئولیت های متقابل ما به عنوان ساکنان زمین است. نقد حقوق بین الملل به عنوان یک پروژه امپریالیستی تنها دلیل پیشگام و بدیع بودن توپل نیست. بلکه گستردگی جنبش توپل باعث شده است که به جای تمرکز بر غرب، سایر مردم جهان را (یا بیشتر جهان را) مرکز توجه قرار دهد. در طول دو دهه گذشته، صاحب نظران توپل استدلال کرده اند که توانایی حقوق بشر برای مبارزه با اثرات مخرب نئولیبرالیسم بسیار محدود است. آنها همچنین مدعی هستند که سیاست های توسعه و چارچوب های سرمایه گذاری از اساس و از نظر ساختاری مغرضانه است. این جنبش علمی همواره نگاه جهان شمول داشته، و به همین است که اکنون رویکردهای مشابه توپل در جهان شمال نیز در حال ظهور است و جریان اصلی پژوهش های علمی [در جنوب و شمال] به [نتایج مشابهی](#) رسیده است.

۴. مبارزه چندوجهی است

اگر امپریالیسم فقط مربوط به گذشته نیست، و اگر سلطه و فرودستان تغییر می کنند، نتیجه می گیریم که مبارزه توپل مبارزه ای چندلایه ای است. بطور کلی، مبارزه توپل در راستای شفاف سازی رابطه بین حقوق بین الملل و امپریالیسم در گذشته و حال است. به بیان دقیق تر، توپل بدنبال شناسایی لحظات کلیدی است که در آن امپریالیسم نظم حقوقی بین المللی را تعیین کرده و مکان هایی که قوانین بین المللی نقطه اتکایی برای سلطه شده است.

روی هم رفته، دستور کار توپل معطوف به بررسی و بازخوانی مفاهیم و اصول حقوقی، و ارائه قرائت جدید از حقوق بین الملل است که به عملکردها و افق‌های مترقی سیاسی و اقتصادی توجه دارد. به عنوان یک پروژه فکری، توپل به همان اندازه که به نوآوری علمی اهمیت می‌دهد، به قدرانی از تولید علم توسط محققان توپل و دیگران نیز توجه دارد.

۵. مبارزه در حال وقوع است

با توجه به گستردگی پژوهش و کنش سیاسی توپل، متفکرین این جنبش، همانند نظریه پردازان فمینیست، بر اهمیت توجه به تجربه زندگی شخصی افراد در کنار کنش سیاسی تاکید کرده‌اند. مشاجره بین دولت‌ها و شهروندان جهان جنوب نیز بر اهمیت توجه به تجربه زندگی شخصی تاکید می‌کند. بسیاری از کشورهای جهان جنوب پس از شکست حکومت استعماری و ایجاد دولت مستقل، ویژگی‌های ظالمانه و بیگانه‌هراسی امپریالیسم را که از آن فرار کرده‌اند بودند، مجدد به خود گرفته‌اند. گرفتار شدن خواسته یا ناخواسته در چرخه‌های مخرب تولید و مصرف، هم‌دستی در امنیتی کردن شدید زندگی روزمره، در مقابل اعتراضات گروه‌ها و اقلیت‌های بومی که هنوز هدف استعمار هستند، از جمله میراث امپریالیسم در بسیاری از کشورهای جهان سوم است که به شکلی فعال و غیرفعال در فضای کنونی دیده می‌شود.

در پایان، میتوان گفت توپل جنبش است، نه مکتب. شبکه است، نه نهاد. تعلق خاطر است، نه دکترین. خستگی ناپذیری و تعهد به گستردگی این جنبش، بیش از هرچیز، برگرفته از پاسخ‌هایی است که به جهان می‌دهد و الهاماتی که از جهان می‌گیرد.

باید از جنیفر ایوانز برای حمایت تحریریه‌اش و انتونی انگی، راب ناکس، واسوکی نسیا، ساندیا پاهوجا، رز پارفیت و جان رینولدز برای خواندن دقیق نسخه‌های اولیه این پست تشکر کنم. همچنین می‌خواهم از وبلاگ در حال ساخت حقوق بین‌الملل برای دعوت اولیه نوشتن این نگاه کلی از توپل و اجازه انتشار مجدد آن توسط تفکر انتقادی به حقوق بشر تشکر کنم.

لونیس اسلاوا، مدرس ارشد حقوق و مدیر مرکز حقوق بین‌الملل انتقادی در دانشگاه کنت است.

حلیا دوطاقی دانشجوی دکتری حقوق و مطالعات حقوقی در دانشگاه کارلتون

مریم عرضی کارشناس ارشد حقوق بشر